

УДК 341.951

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИХ АСПЕКТІВ ПРИНЦИПІВ СУДОЧИНСТВА В СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ ПРАВА

Хопта О.С., здобувач
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджуються функціональні можливості методологічних підходів і методів наукового пізнання. Узагальнено методологічну основу наукового пізнання принципів судочинства в системі принципів права. Визначено методологічні особливості вивчення принципів судочинства як складного правового феномена.

Ключові слова: принципи права, принципи судочинства, методологія, принципи наукового пізнання, методи наукового дослідження.

В статье исследуются функциональные возможности методологических подходов и методов научного познания. Обобщено методологическую основу научного познания принципов судопроизводства в системе принципов права. Определены методологические особенности изучения принципов судопроизводства как сложного правового феномена.

Ключевые слова: принципы права, принципы судопроизводства, методология, принципы научного познания, методы научного исследования.

Хопта О.С. METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF SCIENTIFIC RESEARCH THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE PRINCIPLES OF JUSTICE IN THE SYSTEM OF LAW PRINCIPLES

The author analyzes the functionality of methodological approaches and methods of scientific knowledge. Generalized methodological basis of scientific knowledge of the principles of justice in the system of law principles. Defined methodological features of the study of the principles of justice as a complex legal phenomenon.

Key words: principles of law, principles of justice, methodology, principles of scientific knowledge, methods of scientific research.

Постановка проблеми. Методологія наукового дослідження теоретико-правових аспектів принципів судочинства в системі принципів права насамперед зумовлена предметом дослідження, який має складний неоднозначний характер. У свою чергу, це спричинено складністю судочинства як соціального і правового явища, його функціональним призначенням, роллю, яку воно виконує в суспільстві, особливостями правової системи, у якій воно функціонує. Складність теоретико-правових аспектів принципів судочинства виявляється в тому, що принципи судочинства можуть бути розглянуті та вивчені в контексті різноманітних аспектів, а саме: самостійне юридичне поняття; особливе явище, яке має функціональне призначення; особливе явище соціальної та правової дійсності; практична сфера діяльності; особливе явище, що реалізується у професійній діяльності суб'єктів; явище, що реалізується в чітко визначених межах кримінального, цивільного, господарського й адміністративного судочинства тощо. Указаний перелік аспектів принципів судочинства, що досліджувались і досліджуються вченими-правознавцями, не є вичерпним, однак він свідчить про наявність досить широкого кола наукових робіт, у яких вивчаються лише окремі аспекти принципів судочинства, що так само становлять не-від'ємну частину історіографії наукового дослідження принципів судочинства.

Мета статті полягає в дослідженні функціональних можливостей методологічних підходів і методів наукового пізнання, узагальненні методологічної основи наукового пізнання принципів судочинства в системі принципів

права, визначені методологічних особливостей вивчення принципів судочинства як складного правового феномена.

Виклад основного матеріалу. Методологія наукового дослідження являє собою фундамент для підтвердження істинності тих знань, які будуть отримані в результаті проведеного дослідження, а також забезпечує аналіз предмета дослідження як явища складного, багатоаспектного та багатогранного. У результаті ті знання, які будуть отримані, матимуть усебічний характер, відзначатимуться достовірністю й об'єктивністю. Тому, не відкидаючи значення методології, яка розкривається в літературі як важливий елемент будь-якого наукового дослідження [1, с. 229; 2, с. 26–27, 3, с. 12–13], можемо говорити, що методологія наукового пізнання теоретико-правових аспектів принципів судочинства в системі принципів права має важливе значення і становить самостійний напрям у системі самого наукового дослідження.

Варто наголосити на тому, що теоретико-правові аспекти принципів судочинства в системі принципів права потребують застосування широкого кола принципів, методологічних підходів і методів наукового пізнання, що зумовлюється специфікою предмета дослідження. На сьогодні в юридичній літературі відсутні одностайні підходи до розуміння методології. А.Ф. Черданцев розглядає методологію виключно як сукупність методів, прийомів і методик, які використовуються для того, щоб дослідити всі або більшість аспектів, явищ чи процесів, які становлять предмет самого дослідження [4, с. 30–36]. Тобто, у цьому випадку сформувався так званий

інструментальний підхід, який розглядає методологію виключно як таке явище, що узагальнює систему прийомів, способів і засобів дослідження й надає змогу їх скомбінувати так, щоб забезпечити всебічність, об'єктивність і повноту дослідження самого явища. Трансформуючи таке розуміння на методологію вивчення принципів судочинства, ми можемо говорити, що методологія їх пізнання являє собою систему прийомів, способів, засобів дослідження з метою отримання знань про принципи судочинства як явище соціального та правового плану, тим самим охарактеризувавши ті або інші аспекти принципів судочинства (у тому числі і їх місце в системі принципів права) відповідно до конкретного методу, який застосовується. Таке розуміння, безумовно, має інструментальний характер, відображає здатність дослідника до вивчення принципів судочинства як явища практичного плану, як явища, що може бути розкрите з позиції теоретико-правових аспектів, як явища, що може бути вивчено в контексті порівняльного правознавства, як явище системного плану, як явище, що розвивається й має певні прогнози свого розвитку тощо.

М.М. Марченко розглядає методологію не лише як сукупність прийомів, способів і засобів дослідження відповідних явищ та процесів, а й визначає її як особливу науку, яка вивчає вказані засоби, прийоми і способи дослідження, виробляє технології та методики їх застосування, характеризує можливості їх поєднання у здійсненні дослідження й забезпечує формування єдиних підходів і правил застосування прийомів, способів і засобів у вивченні тих або інших явищ соціальної та правової дійсності [2, с. 27]. Такий підхід надає можливість охарактеризувати методологію вивчення теоретико-правових аспектів принципів судочинства в системі принципів права як вироблені юридичною науковою прийоми, способи й засоби дослідження вказаних аспектів, відповідні технології й методики, а також правила щодо застосування цих прийомів, способів і засобів. А.Д. Машков зазначає, що методологія не є простим механічним поєднанням методів, прийомів, методик тощо пізнання. На його думку, методологія – це певним чином упорядкована логічна система взаємозв'язку та взаємодії феноменів, що її формують [5, с. 146]. Щодо методології юридичної науки вчений визначає її у двох аспектах: в онтологічному розумінні й у гносеологічному розумінні [5, с. 154–155]. На нашу думку, методологія вивчення теоретико-правових аспектів принципів судочинства в системі принципів права складається із системи методологічних підходів, принципів наукового пізнання та методів наукового дослідження.

З огляду на специфіку теоретико-правових аспектів принципів судочинства в системі принципів права, варто наголосити на тому, що ключовими методологічними підходами в процесі здійснення дослідження будуть такі. Насамперед потрібно говорити про важливість такого підходу, як феноменологічний підхід, використання якого, фактично, надає змогу дослідити принципи судочинства

як особливий соціальний феномен, що має об'єктивні закономірності свого виникнення, розвитку, функціонування й удосконалення. У результаті вказаний підхід надасть можливість розкрити принципи судочинства як особливий елемент правової реальності, який має об'єктивний характер виникнення й розвитку, знаходиться під впливом різноманітних соціальних факторів, і, у свою чергу, він так само впливає на суспільні явища та процеси, забезпечуючи відповідний рівень їх розвитку й функціонування. Окремо варто зупинитися й на функціональних можливостях системного підходу, що розкриє особливості принципів судочинства як явища системного плану. Принципи судочинства є складним явищем, котре має системні характеристики, оскільки ділиться на елементи, що між собою взаємодіють і є взаємозалежними. Okрім того, принципи судочинства є самостійним елементом більш широких правових явищ і процесів (правової системи). Тому й наукове пізнання принципів судочинства може бути здійснене шляхом їх структуризації на окремі елементи, установлення особливостей цих елементів, а також визначення специфіки взаємозв'язку між елементами принципів судочинства та принципів судочинства з іншими явищами правової реальності. Також необхідно звернути увагу й на один із нових методологічних підходів, що вироблені науковою, який має назву «герменевтичний». Він дає змогу розкрити місце принципів судочинства в системі категорій правової реальності, а також забезпечує тлумачення тих положень форм права, у яких закріплюються принципи судочинства, відбувається, фактично, формальне вираження принципів судочинства. На підставі такого тлумачення є можливість визначити характер їх закріплennя та забезпечення з боку держави.

Не менш важливу роль у дослідженні принципів судочинства відіграють принципи наукового пізнання, які є методологічною основою здійснення наукових досліджень, забезпечуючи єдині основи наукового розроблення будь-яких явищ і процесів. Принципи наукового пізнання виокремлюються в юридичній літературі досить неоднозначно, проте ми хотіли б наголосити на найбільш ключових, які відіграють важливу роль у процесі дослідження теоретико-правових аспектів принципів судочинства в системі принципів права. Насамперед варто звернути увагу на принцип історизму, який забезпечує створення тієї інформаційної бази, що відображає закономірності й особливості зародження принципів судочинства, їх становлення, удосконалення, характеристику сучасного стану їх розвитку, і здійснити прогнозування подальшого розвитку принципів судочинства. Наступним принципом є принцип усебічності дослідження, який забезпечує вивчення більшості теоретико-правових аспектів принципів судочинства в контексті їх місця в системі принципів права. Результатом функціонування цього принципу є отримання відповідного масиву інформаційного матеріалу, який надає відповіді на більшість проблем, що стосуються предмета наукового дослідження. Важливе місце посі-

дає принцип системності дослідження, який визначає необхідність урахування вже наявних наукових ідей і положень стосовно досліджуваного явища, а також їх критичного аналізу, винайдення тих аспектів, які мають найменший ступінь наукової дослідженості або є не дослідженими. Можемо так само звернути увагу й на такий принцип, як принцип професіоналізму, покликаний покласти на плечі дослідників місію здійснити саме дослідження, а також висуває вимоги до дослідників щодо володіння відповідними знаннями й досвідом наукового пізнання та отримання наукових знань, які матимуть професійний, достовірний і об'єктивний характер.

Узагальнюючи особливості методологічних підходів і принципів наукового пізнання, маємо звернути увагу, що важливе значення, окрім указаних елементів методологічної основи дослідження, відіграють методи наукового пізнання, які являють собою окремий набір методологічних інструментів, що забезпечують вивчення тих або інших аспектів досліджуваного явища чи процесу. Варто зазначити, що значення методів дослідження як елемента методологічної основи полягає в тому, що вони надають можливість пізнати сутність державно-правових явищ, котрі мають складний і суперечливий характер. Говорячи про філософський (світоглядний) рівень методології наукового пізнання, відзначаємо, що він надає можливість дослідити питання принципів судочинства на загальносвітоглядному рівні за допомогою загальних прийомів мислення. За допомогою філософських методів принципи судочинства розглядаються, по-перше, у статці, по-друге, у динаміці. У статці, або в межах метафізичного підходу є можливість вивчити принципи судочинства як такі, що є вічними й незмінними, перебувають поза зв'язком та розвитком і на конкретний етап свого розвитку вони набувають сталого, незмінного характеру, наділені автентичними властивостями й характеристиками. Вивчення принципів судочинства в динаміці, тобто за діалектичного підходу до їх дослідження, дає змогу розглянути принципи судочинства як такі, що розвиваються. Указаний підхід надає можливість виокремити та проаналізувати найбільш загальні закономірності й звязки, які характеризують становлення, розвиток, буття і пізнання досліджуваного явища. Характеризуючи загальнонауковий рівень методології дослідження, ми можемо говорити про те, що важливу функціональну роль у дослідженні теоретико-правових аспектів принципів судочинства в системі принципів права відіграють такі філософські методи, як матеріалістичний, який допомагає визначити й охарактеризувати ставлення науковців до конкретних форм і методів матеріального вираження принципів судочинства. Цей метод дає змогу охарактеризувати особливості економічних відносин як базисну основу розвитку правових явищ загалом, у т. ч. й принципів судочинства. Результатом його застосування є характеристика залежності принципів судочинства від економічних відносин, рівня економічного розвитку суспільства й держави. Okremо варто наголосити на функціональних

можливостях ідеалістичного методу дослідження, основаного на визнанні свідомості як особливої умови життєдіяльності суспільства. За його допомогою можливо охарактеризувати особливості залежності суспільства від рівня розвитку судової системи, у тому числі прослідувати, яку роль відіграють принципи судочинства в цій взаємодії; охарактеризувати процес виникнення та вдосконалення принципів судочинства залежно від волі й свідомості окремих осіб, а також установити характер сприйняття змісту і сутності принципів судочинства суб'єктами права.

Аналіз принципів судочинства в системі принципів права потребує використання спеціально-наукових методів, які є результатом дослідження інших наук, у тому числі й неюридичного характеру, і можуть бути застосовані до вивчення теоретико-правових аспектів принципів судочинства в системі принципів права. Важливе значення має також метод моделювання, що забезпечує вивчення принципів права та судочинства як певних ідеальних моделей організації судочинства, функціонування принципів судочинства, їх структуризації, комбінування тощо. Використати цей метод доцільно для побудови ідеальних моделей, які надалі можуть і мати бути впроваджені в процесі вдосконалення судочинства. Важливе значення має історико-правовий метод, що стане в нагоді для з'ясування особливостей становлення принципів судочинства як явищ об'єктивної реальності, прослідування закономірностей їх розвитку, установлення закономірностей їх сучасного стану функціонування, котрі мають історично зумовлені закономірності. Okrem того, указаний метод забезпечує можливість установлення особливостей зародження й розвитку світоглядного та наукового пізнання принципів судочинства як явищ, що становлять окремий об'єкт наукового пізнання. Важливу роль також відіграє й порівняльно-правовий метод, який забезпечує можливість виокремлення спільних та особливих ознак принципів права і принципів судочинства, з'ясування специфіки різновидів принципів права й судочинства, розкриття особливостей їх взаємодії між собою, а також визначення практичних закономірностей взаємодії принципів права й судочинства, що розкриваються в межах загальної правозастосованої діяльності. Метод правового прогнозування пов'язаний із методом моделювання й, у свою чергу, потенційно може надати можливість зробити різноманітні прогнози щодо перспектив функціонування та вдосконалення принципів права й судочинства. Зокрема, він може бути використаний в аспекті визначення проблем і шляхів удосконалення дієвості принципів права й судочинства в Україні шляхом аналізу проблем, які існують на сьогодні в аспекті функціонування цих принципів, а також тих тенденцій, що стосуються реформування та вдосконалення судової і правої систем України.

Так само можемо сказати й про те, що важливе значення має використання системно-структурного методу, що зумовлюється подвійною природою принципів права й су-

дочинства, де перші походять безпосередньо від самого права, а другі походять і втілюють у собі особливості судочинства, тим самим вони є самостійними категоріями, які мають власну структуру, і кожен із них є елементом більш широких правових явищ. Системно-структурний метод дає змогу встановити взаємозв'язок між принципами права й принципами судочинства, визначивши внутрішню будову цих явищ і категорій, а також установивши аспекти взаємодії між їх структурними елементами. Використання так званого формально-догматичного, або спеціально юридичного методу, який слугує засобом визначення понятійності явищ чи процесів шляхом з'ясування конкретних ознак досліджуваного явища або процесу та обґрунтування його місця в системі понятійно-категоріального апарату. Трансформуючи функціональні можливості вказаного методу на площину нашого дослідження, він може бути застосований для того, щоб обґрунтувати самостійність принципів права й судочинства в понятійно-категоріальному апараті юридичної науки, для визначення їх особливих і спільних ознак, а також обґрунтування уніфікованого визначення зазначених категорій.

Висновки. Підбиваючи підсумки дослідження методологічної основи наукового дослідження теоретико-правових аспектів принципів судочинства в системі принципів права, ми можемо вказати, що методологія наукового дослідження принципів судочинства в системі принципів права в теоретико-правовому контексті зумовлена специфікою предмета наукового пізнання, тому їх дослідження потребує відповідного методологічного інструментарію. На наше переконання, методологію

наукового дослідження теоретико-правових аспектів принципів судочинства в системі принципів права мають становити:

- принципи наукового пізнання, що забезпечують основу здійснення наукового дослідження теоретико-правових аспектів принципів судочинства в системі принципів права та дають змогу забезпечити статус науковості одержаних результатів;

- методологічні підходи, за допомогою яких теоретико-правові аспекти принципів судочинства в системі принципів права розкриваються шляхом застосування групи однорідних методів дослідження з метою всебічного визначення конкретного вияву предмета наукового дослідження;

- методи наукового дослідження, результатом застосування яких є вивчення конкретних теоретико-правових аспектів принципів судочинства в системі принципів права шляхом застосування окремого методу наукового пізнання або їх поєднання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гусарєв С.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навчальний посібник / С.Д. Гусарєв, О.Д. Тихомиров. – К. : Знання, 2005. – 655 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.info-library.com/books-text-7992.html.
2. Марченко М.Н. Общая теория государства и права. Академический курс. – М., 1998. – Т. 1. – 432 с.
3. Луць Л.А. Загальна теорія держави і права : [навчально-методичний посібник] / Л.А. Луць. – К. : Атіка, 2010. – 412 с.
4. Черданцев А.Ф. Теория государства и права / А.Ф. Черданцев. – М. : Юрайт, 2000. – 422 с.
5. Машков А. Проблеми теорії держави і права. Основи : [курс лекцій] / А. Машков. – К. : Четверта хвиля, 2008. – 464 с.